

OSVRTI I PRIKAZI

Midhat Ridanović, *Jezik i njegova struktura. Savremeno lingvističko osvjetljenje*. — Svjetlost, Biblioteka »Lingvistika — poetika«, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo, 1985.

Do sada je kod nas objavljeno više knjiga iz opšte lingvistike koje su udžbeničkog karaktera, npr.: S. Živković, *Uvod u opću lingvistiku*. — Zagreb, 1935¹, 1958²; M. Pavlović, *Uvod u nauku o jeziku* — Beograd, 1959¹, 1973²; M. Minović, *Uvod u nauku o jeziku*. — Sarajevo, 1968¹, 1971², 1974³, 1978⁴ (i kasnija); P. Tekavčić, *Uvod u lingvistiku*. — Zagreb, 1979. Spisku bi trebalo pripojiti još dve knjige: D. Škiljan, *Pogled u lingvistiku*. — Školska knjiga, Zagreb, 1980¹, 1985², koja je, zbog načina prezentovanja građe, leksikonskog priručnog karaktera; i M. Ivić, *Pravci u lingvistici*. — Ljubljana, 1963¹, 1969², 1975³, 1978⁴, 1983⁵, koja prvenstveno predstavlja svojevrsnu istoriju lingvistike. Knjiga *Jezik i njegova struktura* sarajevskog lingviste — angliste razlikuje se od navedenih knjiga i metodološki i stilski, što se primećuje već u *Predgovoru* (5—8), gde autor ističe da se bavi pre svega jezikom, a manje lingvistikom. Dalje se u *Predgovoru* podvlači da se jezik posmatra kao opšteljudski fenomen. I zaista, tokom cele knjige izlaganje je praćeno i primerima iz jezika koji ne pripadaju indoevropskoj porodici. Još jedna od važnih karakteristika ove knjige jeste težnja da se zadovolje sve vrste čitalaca — da bude pristupačna i privlačna laicima, ali i nova i dovoljno informativna onima koji se profesionalno bave jezikom. Na kraju *Predgovora* Ridanović daje *Neke korisne napomene* s namenom da olakšaju čitanje, budući da razjašnjavaju tipografske oznake kojima su u tekstu isticane važnije jezičke kategorije i važniji lingvistički pojmovi. Na kraju knjige nalazi se *Rečnik termina* (351—365) u kojem su definisani neki važniji i noviji termini i *Registar* (367—375).

Ridanović je izlaganje podelio na pet glava, prema nivou sa kojeg posmatra jezik. Glava I *Ono osnovno o ljudskom jeziku* (9—80) bavi se opštim svojstvima jezika kroz četiri posebna odeljka. Prvi od njih, *Značaj jezika za čoveka kao biološku vrstu* (9—13) ističe da je upravo jezik ono što odvajaju čoveka od ostalih vrsta, da su razvoj govora i rada u evoluciji mogli da teknu samo paralelno, i da zajedno stvore čoveka.

U sledećem odeljku, na primeru svoje šestogodišnje komšiniče, naglašavajući da ona svakako nikada nije učila gramatiku, Ridanović objašnjava *Šta znamo kad znamo jedan jezik* (13—24), pokazujući da devojčica zna neka od fonetskih svojstava svog maternjeg jezika (fonetske asimilacije na grani-

cama reči u tzv. »govornom lancu«, naglasak, melodiju i ritam rečenice), zatim da zna morfologiju (i derivacionu i flektivnu), sintaksu (i rečenice i diskursa), tekstualnu gramatiku, semantiku i stilistiku.

Nastavljajući se skladno na prethodni odeljak, u kojem je već pobrojao veliki broj lingvističkih disciplina, autor prikazuje podelu lingvistike u odeljku *Grane i ogranci lingvističke nauke* (24—28). Navodi da se, u zavisnosti od toga da li nastoji da što tačnije opiše i naučno obrazloži zakonitosti našeg nesvesnog znanja, ili njihove odnose sa drugim zakonitostima ljudskog bivstvovanja, lingvistika deli na mikrolingvistiku, tj. lingvistiku u užem smislu, i makrolingvistiku, tj. lingvistiku u širem smislu, a zatim nabroja discipline na koje se one dalje dele.

Poslednji odeljak nosi naslov *Neki opštelingvistički zakoni* (28—80). Prvi zakon koji u okviru njega autor prikazuje jeste *Jezik kao štediša — zakon jezičke ekonomičnosti* (29—41) koji ne dozvoljava da signali »besposličare«, već oslobađa jezik od svega što je višak i što je izgubilo svoju funkciju. Međutim, da ne bi došlo do nerazumevanja poruke, jezik u jednoj poruci ima na raspolaganju mnogo više signala nego što mu je potrebno. O ovom drugom principu govori se u okviru pododeljka *Jezik kao dobar domaćin — redundancija u ljudskom jeziku* (41—47). Prema sledećem zakonu, objašnjenom pod naslovom *Jezik je sam sebi čuvar — princip homeostatičke ravnoteže jezika* (47—56), jezik je sistem koji se sam reguliše ukoliko mu, tokom vremena, zapreti opasnost da nešto vredno izgubi. Poslednja tri principa Riđanović je povezao nadnaslovom *Nema bogatih i siromašnih jezika, ili: o raznovrsnosti ljudskih jezika, o jezičkoj relativnosti, o uzajamnom odnosu jezika, mišljenja i »mentaliteta«* (57—80), a zatim o svakom od njih govori pod posebnim naslovom. U pododeljku *Raznovrsnost jezika i jezička relativnost* (57—71) kaže da je proučavanje neindoevropskih jezika i otkrivanje njihovih gramatičkih i leksičkih struktura dovelo do ustanovljavanja principa jezičke relativnosti, koji podrazumeva da naše mišljenje nije ograničeno strukturnom našeg maternjeg jezika, ali da ipak postoji tesna veza između naših misaonih tokova i gramatičkih i leksičkih kategorija našeg jezika. Tvrdnje potkrepljuje mnogobrojnim primerima iz neindoevropskih jezika — uz upoređivanje sa srpskohrvatskim kao predstavnikom indoevropske grupe jezika. Na pitanje *Zašto se jezici ne mogu deliti na bogate i siromašne* (71—74) odgovara da je jezik samo verma slika materijalnog i duhovnog života jedne zajednice. Govoreći o odnosu *Jezik — mišljenje — mentalitet — ...* (75—80) najpre daje nekoliko citata iz radova Sapira i Vorfa, podvlačeći da se sudovi u ovoj oblasti ne mogu izricati tako kategorički kako to oni čine, jer se sama ova oblast ne da egzaktno istraživati. Potom iznosi nekoliko teza koje trenutno dominiraju među lingvistima i antropolozima: da ima mišljenja bez govora, što se ogleda kod komponovanja u muzici, i ukazuje na eventualnu nezavisnost mišljenja od jezika; da mi nismo robovi maternjeg jezika, ali se najlakše krećemo misaonim stazama koje su nam utrle njegova gramatika i leksika; da jezik, kako se čini, stoji u posebnom odnosu prema »duhu«, »mentalitetu«, tipičnom »pogledu na svet« naroda koji njime govori.

U okviru Glave II *Zvuk u jeziku — fonetika i fonologija* (81—159) prvi odeljak je *Zašto se baš zvukom sporazumijevamo* (81—84). U njemu Riđanović nabraja prednosti zvuka u odnosu na sisteme bazirane na drugim čulima, ali ističe i da on ima dva velika nedostatka: ograničeno trajanje kroz vreme i prostor. Na kraju podvlači da govori o »zvuku« a ne o »glasu« jer »zvuk« obuhvata i naglasak, ton, ritam i dužinu artikulacionog segmenta, što takođe spada u domen autorovog interesovanja.

Prateći put poruke i prikazujući mehanizam njenog odašiljača i prima-nja, u odeljku *Kojim putem ide zvuk — podjela fonetike na uže discipline* (84—85), autor predstavlja neunolingvistiku, artikulacionu ili fiziološku fonetiku, zatim akustičku i auditivnu fonetiku.

O primeni fonetike u nastavi stranih jezika, pri lečenju govornih mana (u fonijatriji i logopediji), u audiologiji i nizu tehničkih oblasti snimanja i reprodukcovanja zvuka govori se u odeljku *Primjena fonetike* (86—87).

Odeljak *Šta radimo kad pričamo — artikulaciona fonetika* (87—117) podeljen je na nekoliko pododeljaka. Prva dva, *Od mozga do usta* (87—90) i *U ustima i oko usta* (90—94) prikazuju mehanizam proizvodnje ljudskih glasova. U sledećem, *Klasifikacija glasova* (94—95), kao glavni kriterijum za podelu glasova na vokale i konsonante uzet je položaj glasa u slogovnoj strukturi jednog jezika. Slede pododeljci *Konsonanti* (95—100) i *Vokali* (100—109). Konsonante Riđanović klasifikuje prema klasičnim kriterijumima mesta i načina izgovora i daje tabelu najvećeg broja konsonamata koji se pojavljuju u jezicima sveta. Objasnjavajući tabelu, objašnjava i vrste konsonamata. Vokale klasifikuje prema tri osnovna činioca: deo jezika koji se podiže prema nepcu, visina do koje je jezik dignut i oblik usana. Prikazuje Džounsov sistem osam osnovnih vokala i sistem osam sekundarnih osnovnih vokala kod kojih je položaj usana obrnut. Daje dijagrame i jednog i drugog, ali unosi i jedinicu *šva*. Posle ovoga govori o vokalima u raznim ljudskim jezicima. U pododeljku *Tonovi* (109—113) njihovu komunikativnu funkciju ilustruje minimalnim parovima, tj. rečima koje se razlikuju samo po tonskom elementu, a zatim prikazuje tonske sisteme tajlandskog, kineskog i, detaljnije, srpskohrvatskog jezika. U poslednjem pododeljku *Intonacija* (113—117) pokazuje odnos tona i intonacije i ilustruje ih grafičkim prikazima.

Nešto o fizici jezičkog zvuka — akustička fonetika (117—131) jeste odeljak u kojem autor glasove međusobno razlikuje na tri načina: po tonskoj visini, intenzitetu i kvalitetu. Naročito se detaljno zadržava na spektrografskoj analizi koja danas predstavlja najvažniji vid izučavanja fizike ljudskog govora.

U uvodnom delu odeljka *Jezički zvuk u jezičkom sistemu — fonologija* (131—159) autor daje definiciju fonologije i tipična pitanja koja fonolog postavlja sebi u radu. Zatim, u prvom pododeljku *Fonemi — apstraktne fonološke jedinice* (132—138), radi lakšeg razumevanja, najpre definiše fonemu i objašnjava je na primerima iz srpskohrvatskog i nekih drugih jezika. Nakon toga, pokazuje kako nekoliko različitih glasova može u jednom jeziku predstavljati nekoliko fonema a u drugom alofonske varijante jedne iste foneme. Pododeljak *Fonološka obilježja — fizičke i (zasad) najmanje fonološke jedinice* (138—144) govori o tome da se ljudski glasovi mogu razložiti na relativno

mali broj obeležja, čiji broj varira od jezika do jezika. Na primeru usvajanja govora kod dece, autor iznosi neka univerzalna fonološka obeležja i ističe da ona prilikom usvajanja imaju utvrđen redosled (kod afazije suprotan). U pododjeljku *Moguće i nemoguće kombinacije fonoloških jedinica u riječima — fonotaktika* (144—153) Riđanović najpre pokazuje kakva fonotaktička ograničenja postoje u ljudskom jeziku uopšte (nema reči bez samoglasnika, samoglasnik zauzima središnje mesto u slogu, a ispred i iza njega poređani su suglasnici i to tako da se bliže samoglasniku nalaze zvučniji suglasnici). Potom nabraja neke fonotaktičke »stege« u srpskohrvatskom jeziku (jednačenje po zvučnosti kod dva susedna suglasnika; na početku reči plozivi mogu stajati jedan do drugog samo ako idu u nizu prednja → srednja → zadnja artikulacija, a na kraju reči nije moguća nikakva njihova kombinacija; postoje fonotaktička pravila i za mesto akcenta i dužine u književnom jeziku). Da bi, kako sam kaže, dao zaokružen uvid u to kako je zvuk organizovan u jeziku, u poslednjem pododjeljku *Jedno fonološko pravilo srpskohrvatskog jezika i neke pouke o jeziku što iz njega proizlaze* (153—159), u duhu generativne fonologije, autor nudi pravilo za objašnjenje fonoloških alternacija dobijenih jotovanjem, odnosno, prema generativistima, palatalizacijom. Ističe da je nemoguće opisati fonološki nivo jezika uz isključivanje ostalih nivoa njegove organizacije.

U Glavi III *Riječi i njihovi (rezervni) dijelovi — morfologija* (161—216) Riđanović pokušava da čitaocu približi pojam morfologije i da ga uputi u to da je reč osnovna samostalna jedinica ljudskog jezika. U uvodnom delu definiše morfemu, objašnjava pojmove lekseme i aloleksa, pokazuje postojanje suplecije i sinkretizma.

U odeljku *Morfemi i morfemski problemi* (166—183) autor određuje morfemu u odnosu na reč, nabraja vrste morfema i objašnjava kako, prema generativistima, dolazi do promene reči u sinhronijskom opisu jezika.

Odeljak *Zašto se mijenja oblik riječi — flektivna i derivaciona morfologija* (183—210) podeljen je na tri pododjeljka. Prvi od njih, *Razlike između flektivnih i derivacionih afiksa* (183—188) podrobnije razmatra podelu morfologije na flektivnu i derivacionu, zatim formu i raspon upotrebe flektivnih i derivacionih afiksa. Drugi, *O složenicama* (188—190) govori o slaganju dveju ili više korenskih reči u novu reč i osvetljava razliku između dve vrste složenica — endocentričnih i egzocentričnih. Treći, *Glavni gramatički razlozi za promenu oblika reči* (190—210) nabraja i objašnjava flektivne kategorije (padež, rod, broj, određenost, pripadnost, deiksa, glagolsko lice, glagolsko vreme, aspekt, stanje, način).

U poslednjem odeljku, *Morfološka klasifikacija jezika* (210—216) izloženi su principi morfološke klasifikacije na izolativne ili analitičke, aglutinativne, flektivne i polisintetičke jezike, kojoj je glavni kriterijum broj i vrsta morfema u pojedinim rečima, sa dopunama i modifikacijama koje je unela moderna lingvistika i napomenom da većina jezika istovremeno pokazuje svojstva dvaju ili više tipova. Objasnjena je i jedinica za merenje jezičkog tipa, tzv. »indeks sintetičnosti«.

Glava IV nosi naslov *Od riječi do rečenice — sintaksa* (217—274). Prvo pitanje kojim se autor u oblasti sintakse bavi jeste *Šta je ko kome u rečenici — konstituenti i konstrukcije* (220—226). Tu on na jednoj rečenici prikazanoj dijagramom objašnjava šta su konstituenti a šta konstrukcije, a zatim navodi neke od problema koji se pojavljuju u analizi rečenice na sintaksičke konstituente (razdvojenost konstituenata; broj elemenata u konstituentima sa dva ili više članova, odnosno, dileme u vezi sa binarnom analizom rečenice).

Prinodu odnosa među konstituentima i različite tipove konstrukcija Riđanović prikazuje u odeljku *Tipovi konstrukcija* (227—231). Odvaja endocentrične konstrukcije, koje se još zovu i »struktura modifikacije«, od egzocentričnih i određuje četiri tipa ovih poslednjih: predikaciju, komplementaciju, koordinaciju i subordinaciju.

U odeljku *Avanture jednog sintaksičkog ronioca — dubinska struktura* (231—243) razjašnjeni su pojmovi dubinske i površinske strukture, te opisan njihov odnos, odnosno, saznanje da jednoj površinskoj može odgovarati jedna ili više dubinskih struktura, da jedna površinska rečenica može imati više različitih dubinskih struktura, da više površinskih struktura može odgovarati samo jednoj dubinskoj i, na kraju, da može postojati razlika među dubinskim strukturama površinski sličnih rečenica.

Polazeći sa stanovišta one transformaciono-generativne gramatike prema kojoj je sintaksa glavni i bazični deo gramatike, autor u odeljku *Gramatički temelji jezika — dubinski padeži* (243—260) osvetljava model »padežne« gramatike i pokušava da dâ nagoveštaje nekih mogućih odgovora na centralna pitanja o suštinskom ustrojstvu ljudskog jezika. Kaže da broj dubinskih »padeža« zavisi od onoga ko vrši analizu, a on sam prikazuje nekoliko osnovnih (agens, dativ/doživljavač, objekat/pacijens, instrumental, mesto, vreme, izvor, cilj). Nakon toga govori o dubinskim i površinskim ograničenjima direktno vezanim za dubinske »padeže«.

Sledeći odeljak, *Automatska proizvodnja rečenica — generativno-transformaciona gramatika* (260—274) posvećen je principima generativne gramatike. Delovanje generativnih pravila autor polkazuje na primeru »mini« sistema.

U uvodnom delu Glave V *Smisao značenja i značenje smisla — semantika* (275—350) Riđanović ističe da semantika ima dva osnovna zadatka: da objasni lingvistički aspekt odnosa između jezika i nejezika (ekstralingvistička semantika) i da osvetli sistem smislaonih odnosa unutar jezika (intra lingvistička semantika). U okviru ekstralingvističke semantike autor razlikuje tri, među britanskim lingvistima već tradicionalno osnovne, funkcije jezika: deskriptivnu, socijalnu i ekspresivnu. U domenu deskriptivne upotrebe jezika, on govori o referenciji, denotaciji i konotaciji, a u okviru socijalne, (opet u duhu britanske tradicije) o raznim performativnim govornim činovima. Posle toga, prelazi na detaljnije razmatranje prirode reči i rečenica i njihovih uzajamnih odnosa.

Najpre su rasvetljene *Rodbinske i »komšijske« veze među riječima — leksička semantika* (288—325). U prvom pododeljku ovog odeljka, »Riječi dvoj-

nici« — *sinonimija* (288—293), naglašava se da zakon ekonomičnosti ne da rečima da budu apsolutni sinonimi i određuje pet tipova sinonimije. Prvi tip su reči sa istom denotacijom, ali koje pripadaju različitim dijalektima, drugi su reči sa različitom stilskom funkcijom, treći sinonimi koji se razlikuju po konotaciji, četvrti su reči kod kojih je izbor određen kontekstom i peti — one čija su značenja i u denotativnom smislu donekle različita. U pododeljku *Riječi sa više manje ili više različitih značenja — homonimija i polisemija* (293—297) date su definicije pojmova homonimije i polisemije i distinkcija između njih. Pododeljak *Riječi »polovi« — antonimija* (297—300) prikazuje antonimiju kao složenu pojavu, sa više kategorija i potkategorija, i određuje njene vrste (konverznost / relaciona opozicija / simetrična relacija, tranzitna relacija, reflektivna relacija). Nakon što objašnjava pojam hiponimije, u pododeljku *Riječi kao sestre ili rodice — hiponimija* (300—304) autor navodi tri osnovne vrste razlika između odgovarajućih hiponimijskih skupova u dva različita jezika: jedan hiponimijski niz može u jednom jeziku imati nadređeni termin a da ga u drugom nema; broj hiponima u odgovarajućim skupovima može biti više ili manje različit; »sadržaj« odgovarajućih pojedinačnih hiponima može biti različit. Pododeljak *Protivrečne riječi — inkompatibilnost* (304—307) govori o tome u kakvim sve odnosima mogu biti reči jednog inkompatibilnog skupa leksema (neporedane ili poredane u krugu ili nizu koji može činiti lestvicu ili skalu). Pododeljak *Još neki odnosi smisla* (308—313) bavi se tranzitivnim odnosima, odnosom semantički obeleženog i neobeleženog člana jednog binarno oponiranog para leksema, i odnosima smisla — koje autor svodi pod zajednički naziv tipične smislone veze. Kolokaciju u pododeljku *»Komšijski« odnosi među riječima — kolokacija* (314—318) Riđanović posmatra iz dva smera: najpre polazi od teksta i ispituje koje su kombinacije reči moguće i poželjne, a zatim polazi od reči i ispituje s kojim se drugim rečima jedna reč može kombinovati. U pododeljak *»Atomi« značenja — semantičke komponente* (318—325) objašnjena je »komponentna analiza«, a prikazano je kako se mogu iskoristiti semantičke komponente za preciznije određivanje nekih važnijih odnosa smisla. Na kraju se govori o statusu semantičkih komponenti u odnosu na razlike između semantičkih struktura raznih jezika.

Drugi odeljak o semantici nosi naslov *Značenje rečenice — rečenična semantika* (325—350). U opštem delu o rečeničnoj semantici autor posvećuje pažnju govornim činovima jer su oni najbolja podloga za semantičku klasifikaciju jezika, a zatim, u posebnim pododeljcima, prikazuje značenja rečenica van govornih činova. Prvo čime se bavi jesu *Značenski odnosi između različitih rečenica — sinonimija, uključenost, nekonsistentnost* (332—336). Govoreći o značenskim podudarnostima dveju rečenica koje su oblikom različite, Riđanović ukazuje na to da one mogu biti denotativne i leksičko-gramatičke provenijencije. Zatim prikazuje kategorije uključenosti i nekonsistentnosti, čiji je pandan na leksičkom planu inkompatibilnost. U pododeljku *»Naopake« rečenice — kontradikcija, tautologija, semantička anomalija* (336—341) razmatra »naopake« semantičke odnose unutar jedne iste rečenice. Objašnjavajući *Značenje »između redova« — presupozicija i implikatura* (342—346) is-

tiče činjenicu da nema rečenice koja bar nešto ne podrazumeva, pa pokazuje dva tipa podrazumevanja u semantici, presupoziciju i implikaturu, koja može biti konverzaciona i konvencionalna. Poslednje čime se Riđanović bavi jeste tematika pododeljka *Rečenica i širi kontekst — fokus, tema i rema* (346—350). Nakon objašnjenja ova tri pojma, uz podvlačenje da fokus treba da označava samo onu remu koja je istaknuta posebnim gramatičkim ili fonetskim sredstvima, pokazuje kako se različiti jezici služe različitim sredstvima za signaliziranje tematske strukture rečenice.

Knjiga je pisana srazmerno »lakim stilom«, sa neobično puno žargonske studentske leksike (ovde, verovatno, prevashodno didaktički motivisane) čija se upotreba najčešće i posebnim metajezičkim postupcima ističe. Nije opremljena nikakvim bibliografskim uputstvima. Ni u tikivu samoga teksta ne može se, po pravilu, razaznati (osim kada je u pitanju veoma obavešten čitalac) šta su originalna Riđanovićeva razmatranja, pojmovno-terminološka rešenja i sistematizacije, a šta interpretacije opšteprihvaćenih rešenja. U recepciji knjige čitalac počeoće ima utisak da, zapravo, prisustvuje jednom živom predavanju, duhovitom, raznovrsnim primerima obogaćenom, teorijski i metodološki veoma osavremenjenom. Originalno lingvistički i didaktički zamišljena i izvedena, ona će svakako dobro doći kao važna aktuelna dopuna već postojećim opštelingvističkim priručnicima. Uz sve rečeno, knjigu treba pozdraviti i kao još jedno (novo) valjano nastojanje sarajevske biblioteke »Lingvistika — poetika« da nas i prevodima i jugoslovenskim autorskim delima upućuje u važne savremene tokove lingvističke misli, lingvističkog metoda i lingvističke knjige.

Ksenija Minčić-Obradović

Бранислав Остојић, *О црногорском књижевнојезичком изразу*, НИО »Универзитетска ријеч« — Никшић, Титоград, 1985.

Радови окупљени у ову књигу, настајали, како сам аутор каже, »у последњих дванаест година«, а писани у различитим поводима и у различите сврхе, баве се »ситницама« и »крупницама« писаног израза на тлу Црне Горе закључно с 1918. годином. Сви они заиста се не могу подвести под изабрани наслов, али пошто Остојић не одређује значење термина »црногорски књижевнојезички израз«, прихватимо ли тај термин у значењу »конкретна реализација стандардног (књижевног) српскохрватског језика на тлу Црне Горе« — управо због горе наведене временске границе текстова узетих за анализу наслову би био примјеренији приједлог *ка* или *око* од приједлога *о* (а и не само због те временске границе). Већ је сам зборнички карактер условио да у овој књизи не можемо очекивати тематско-структурно-композициону кохерентност.